

Op Wieringen doet men ons bij het begin van het interview een verheugende mededeling: in november 1999 is er een Vikingschat gevonden, bestaande uit hakzilver en munten. Een paar jaar eerder, in 1996, was er ook al een dergelijke vondst. Sindsdien profileert de gemeente zich steeds meer als 'Vikingeiland'. De komst van de Vikingen gaat terug tot het jaar 850. Wieringen - dat zich toen nog over een veel groter gebied uitstreekte dan in latere tijden - lag strategisch op de route van Scandinavië naar voor de Vikingen belangrijke plaatsen als Dorestad, Utrecht en Tiel. In feite was Wieringen toen een reeks van hoger gelegen stuwwallen in een moerassig gebied. Het was volgens Bert de Vries ook een relatief dichtbevolkt gebied: "Onderzoek heeft aangetoond dat van de toen tweeduizend inwoners van het gebied dat we nu Noord-Holland noemen er zo'n vijfhonderd tot zeshonderd in de regio Wieringen woonachtig waren". Het oudste schriftelijk materiaal stamt ook uit deze tijd: een goederenlijst van het klooster van Fulda in Duitsland, waarop bezittingen op Wieringen worden vermeld. In de late Middeleeuwen ondervond Wieringen steeds meer invloed van de oprukkende zee en vanaf de twaalfde eeuw is er sprake van een echt eiland. Of veel huidige Wieringers nog vikingbloed door hun aderen hebben lopen, is onbekend. Het ruige verleden verklaart misschien wel waarom Wieringers in de loop der eeuwen een nogal negatief imago kregen. "Door de omgeving werd vaak gezegd dat Wieringen behoorlijk van God los was en dat er slecht volk woonde".

ORTHODOXIE

Het van God los zijn kan niet bepaald worden gezegd van een ander voormalig eiland in de Zuiderzee: Urk. Door de buitenwereld wordt Urk vaak geassocieerd met een hoge mate van protestantse orthodoxie. Toch zegt Albert van Urk dat de zaak wat genuanceerder ligt en dat pas ná het verliezen van de eilandstatus het huidige beeld is ontstaan. Urk is relatief lang zelfs een katholiek eiland geweest. Het protestantisme deed pas in het begin van de achttiende eeuw zijn intrede en heeft volgens Van Urk te maken met de Amsterdamse periode van het eiland. Vanwege de strategische ligging van Urk in de druk bevaren Zuiderzee had het stadsbestuur van Amsterdam in de Gouden Eeuw de zeggenschap over het eiland van de Staten van Holland overgenomen. Amsterdam stationeerde er een schout, benoemde de (Amsterdamse) onderwijzers die op Urk lesgeven en bepaalde welke stadstimmerlui en bouwmeesters op Urk te werk werden gesteld. Volgens Albert van Urk heeft de annexatie door Amsterdam zelfs de redding van het eiland betekend. Het onderhouden van de zee-wieringen was een kostbare zaak. De burge-

Toen gingen

Wieringen: "behoorlijk van God los"

n de vlaggen halfstok

PETER GRAMBERG & LIA DE LANGE*

Wieringen en Urk zijn allebei voormalige eilanden die door de inpoldering van de Zuiderzee en de aanleg van de polders hun geïsoleerde positie kwijt zijn geraakt. De gevolgen van de inpoldering voor de typische eilandcultuur stonden centraal in twee gesprekken die AGORA voerde met lokale deskundigen: Bert de Vries van het Wieringer museum ‘Huis van de Aarde’ en Albert van Urk van het museum ‘Het oude Raadhuis’ te Urk. Terwijl Wieringen er naar streeft om weer een ‘zichtbaar’ eiland te worden, heeft Urk de aangrenzende Noordoostpolder hard nodig.

meester van het rijke Amsterdam, Nicolaas Witsen, organiseerde een loterij waarvan de opbrengsten dienden als financiering van het onderhoud aan de Urker zeewering. De onderhoudskosten aan de zeeweringen waren voor Amsterdam uiteindelijk de aanleiding om Urk weer van de hand te doen in economisch slechtere tijden. In 1792, ruim honderddertig jaar na het begin van de Amsterdamse periode, gaf Amsterdam Urk terug aan de Staten van Holland.

De invloed van Amsterdam betrof niet alleen het materiële, maar ook het geestelijke leven. In het begin van de achttiende eeuw vestigde de eerste predikant zich op het tot dan toe katholieke Urk. De eerste zes bekeerlingen die zich onder de zielzorg van deze predikant stelden waren het begin van de ontwikkeling van een katholieke naar een protestantse Urker bevolking, die tot 1946 over drie kerkgenootschappen was verdeeld: Hervormd, Gereformeerd en Christelijk Gereformeerd. Na de Tweede Wereldoorlog leidden verschillende splitsingen en afscheidingen tot een nog diverser palet van protestantse stromingen. Met name de orthodoxe vleugel beleefde een groei-periode, mede door het relatief hoge geboortecijfer. Voor de religieuze toekomst van Urk ziet Albert van Urk twee ontwikkelingen: “Enerzijds zal de ontkerkelijking ook op Urk

plaatsvinden. Het gaat wat langzamer, maar die ontwikkeling is er wel. Aan de andere kant zie ik juist een toename van de orthodoxie”.

De relaties met (Noord-)Holland in het algemeen en met Amsterdam in het bijzonder zijn niet tot de zeventiende eeuw beperkt gebleven. Amsterdam was een belangrijk verzorgingscentrum voor allerlei niet-alledaagse goederen en diensten. Wie een dagje wilde winkelen in de hoofdstad stapte ‘s ochtends op de boot en kon met de avondverbinding weer om half negen ‘s avonds terug zijn op het eiland. Vooral in de jaren twintig en dertig hadden Urker meisjes soms al vanaf hun twaalfde jaar ‘een dienstje’ bij Amsterdamse families. Alleen met hoogtijdagen zoals kerst en Pinksteren kon men naar huis. In de crisisjaren vond een kleine migratiegolf van Urkers plaats die werk zochten in de Zaanse industrie.

HALFSTOK

Door de afslag van land, de verzilting van de laaggelegen weilanden en de groeiende behoefte aan woningbouwlokatie was de Urker economie in de loop der eeuwen van een landbouw- naar een vrijwel volledige visserij-economie getransformeerd. Pogingen van rijkswege om de Urker economie in de jaren twintig iets minder afhankelijk te maken van de visserij

mislukten. Dat wil zeggen dat de nieuwe bedrijvigheid voorspoedig liep als de visserij margere jaren beleefde en dat er een leegloop in de nieuwe fabrieken plaatsvond zodra de visserij weer floreerde. Van de vooroorlogse pogingen tot een bredere economische basis overleefde uiteindelijk alleen de direct aan de visserij gelieerde bedrijvigheid, zoals een ijsfabriek.

De aanleg van de Zuiderzeewerken heeft zowel op Urk als op Wieringen tot grote veranderingen geleid. De gevolgen zijn voor Urk echter het meest verstrekkend geweest. Overigens niet in de richting die de bevolking in eerste instantie vreesde. “De vlaggen op de Urker vissersvloot gingen halfstok”, zo beschrijft Albert van Urk de reacties van de vissers op de voltooiing van de Afsluitdijk in 1932. De angst bestond dat met het verdwijnen van de ansjovis en haring de basis onder de Urker economie werd weggeslagen. De overgang naar de vangst op andere vissoorten verliep echter soepel en toen zeven jaar later de dijk tussen Lemmer en Urk werd voltooid en Urk eiland-af was, stond het aan de vooravond van een grote bloeiperiode. Albert van Urk noemt de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog zelfs “het wonder van Urk”: “Je moet concluderen dat de inpoldering van de Noordoostpolder en de aanleg van de wegen naar het achterland achteraf gezien heeft geleid tot een opbloei van de visserij”. Van de huidige Urker bevolking is tachtig procent direct of indirect afhankelijk van de visvangst. De visafslag behoort tot de grootste drie binnen Europa. Ruim een kwart van de Nederlandse visvangst wordt op de visafslag van Urk afgeslagen. Urk telt ongeveer vijftig visverwerkende bedrijven met een gezamenlijke omzet van ruim één miljard gulden.

De Zuiderzeewerken hadden geen vestiging van nieuwe groepen bewoners op Urk tot gevolg. Wel betekende het een omslag in de woningbouw. Het grondgebied van het voormalige eiland Urk besloeg tachtig hectaren. Het hoogste gedeelte lag zeven meter boven zeespiegel en was dan ook voor bewoning ge-

Van Urk: "Negentig procent van de inkomsten van de Urker economie komt direct of indirect uit de visserij"

schikt. Dat gold veel minder voor de weilanden die aan het hooggelegen gebied grensden en op zeespiegelniveau lagen. In de wintermaanden liepen de weilanden regelmatig onder water. Al met al bleef het voor bewoning geschikte deel beperkt tot twaalf hectare van de totale tachtig van het eiland. Daardoor ontstond een extreem hoge woningdichtheid van honderd woningen per hectare. Het oude Urk bestond uit een wirwar van straatjes en steegjes met veelal kleine woningen. Jonge kinderen moesten vaak elders slapen: de jongens aan boord van de vissersschepen en de meisjes bij grootmoeder. In 1932 was het hooggelegen gedeelte van Urk volledig volgebouwd. De Zuiderzeewerken boden uitkomst. Door de afsluitdijk was er geen sprake meer van getijverschillen en kon er ook gebouwd worden op de laaggelegen delen die vroeger bij vloed onder water liepen. Vanaf 1946 zijn meerdere uitbreidingen gerealiseerd op het laaggelegen gedeelte van het eiland. Voor latere uitbreidingen moest Urk de grenzen van het voormalige eiland zelfs passeren en zijn verschillende grenswijzigingen met de gemeente Noordoostpolder noodzakelijk geweest. Qua in- en uitstroom van de bevolking heeft Urk door de jaren heen zijn eilandkarakter behouden. Nu nog behoort het tot de Nederlandse gemeenten met het laagste vertrekcijfer en het laagste vestigingscijfer. De groei van de gemeente is vrijwel volledig het gevolg van het geboorteoverschot

Aan de overkant van het water hadden de Zuiderzeewerken heel andere gevolgen. Al voor

de aanleg van de Afsluitdijk was Wieringen eiland-af. In feite was de bouw van de Afsluitdijk ook pas mogelijk nadat Wieringen in 1924 via een dijk door het Amstelmeer met het vasteland van Noord-Holland was verbonden. Zo ging Wieringen als werkeiland functioneren en kwamen er vele arbeiders uit andere regio's in dienst van de M.U.Z.: de Maatschappij ter Uitvoering van de Zuiderzeewerken. De Vries: "De komst van de arbeiders leidde tot een verdubbeling van de bevolking. Omdat het voor een groot deel alleenstaande jonge mannen betrof, is een aanzienlijk deel met meisjes van het eiland getrouwd en blijven hangen". Elders in Nederland leidde de komst van arbeiders uit andere streken tot een desintegratie van de lokale gemeenschap. Dat gold bijvoorbeeld voor de Drentse Veenkoloniën of de Limburgse Mijnstreek. Opvallend bij Wieringen is echter dat de migratie van arbeiders uit met name Zuid-Holland en Zeeland tot een wat 'zwaarder' karakter van het eiland leidde. Van oudsher was de Wieringer bevolking vrijzinnig hervormd of doopsgezind en niet zeer kerkelijk. "De vestiging van de arbeiders leidde bijvoorbeeld tot de stichting van een gereformeerde kerk, waarvan de leden een enigszins geïsoleerde positie innamen". Hoewel ook op Wieringen de vlaggen van de vissers halfstok gingen en bij het afscheid van het eiland, hadden de afsluiting van de Zuiderzee en de verbeterde verbindingen met het achterland geen "wonder van Wieringen" tot gevolg. De economie van Wieringen was meer dan op Urk een

mengvorm van landbouw en visserij. De komst van nieuwe groepen bewoners geeft al aan dat de inpoldering van de Wieringermeer in tegenstelling tot de Noordoostpolder voor Urk geen uitweg in een benarde huisvestingssituatie betekende. Wieringen was immers een veel groter eiland met zes woonkernen tussen de weilanden: Oosterland, Westerland, Den Oever, Hippolytushoef, Stroe en De Haukes.

De nieuwe groepen bewoners stuitten niet op een ontoegankelijke eilandcultuur. Er blijven echter verschillen tussen de autochtone Wieringers en nieuwkomers. De Vries, zelf niet afkomstig van het eiland, maar daar sinds veertien jaar woonachtig, noemt de houding van de Wieringers redelijk open. "Het is geen gesloten gemeenschap, maar je blijft toch een buitenstaander. Er is iets waar je geen grip op krijgt als je niet van Wieringen komt. Het is misschien de manier waarop ze dingen doen; heel relativerend. Ook het feit dat sommige familienamen als Lont en Rotgans veelvuldig voorkomen, geeft aan dat er sprake is van een hechte groep". Desondanks worden nieuwkomers redelijk makkelijk geaccepteerd en kunnen zij bijvoorbeeld volop meedoen met de Flora- en Visserijdagen in Den Oever, waarbij "er dan gigantisch gezopen en gefeest wordt. Toch loopt het nooit uit de hand, zoals je dat van feesten in andere plaatsen in de kop van Noord-Holland wel hoort. Daarvoor is de sociale controle te groot en de rivaliteit tussen de dorpen te klein". Ook de Urker samenleving had een weinig conflictueus karakter, vooral in

de 'eilandperiode'. Albert van Urk: "Op Urk waren altijd veel minder geweldsdelicten dan in een agrarische gemeenschap. Eilandbewoners zijn als de bemanning van een groot schip. Men kan het zich niet permitteren om ruzie te hebben".

GEHEIM EILAND

In de ruimtelijke toekomst van de twee voormalige Zuiderzee-eilanden speelt het eilandverleden een heel verschillende rol. In 1996 presenteerde de gemeente Wieringen een ontwikkelingsvisie waarbij de sterke en zwakke punten zijn geïnventariseerd. De sterke punten zijn onder meer het bijzondere landschap, het Vikingkarakter, de goede bereikbaarheid van Den Oever, de redelijk florierende visserij en het eilandkarakter. Dit laatste sterke punt is tegelijk ook een van de gesignaleerde zwakke punten: Wieringen wordt nauwelijks 'herkend' als eiland en door de buitenwereld vaak verward met de aangrenzende Wieringermeerpolder. Niet voor niets wordt in de toeristenfolders Wieringen nu omschreven als 'het geheime eiland'. De herkenbaarheid van het eiland is er niet beter op geworden met de verhoging van de dijk aan de noordzijde tot Deltahoogte. De uitvoering van de plannen van Rijkswaterstaat heeft op zijn zachtst gezegd geen enthousiast onthaal gekregen bij de Wieringer bevolking, die zich op het land, dat vijf meter boven zeespiegel ligt, sinds jaar en dag veilig voelde. Ondanks de hoge zeedijk dringt zich wandelend van Hippolytushoef via Stroe naar Oosterland de vergelijking met een Waddeneiland op. Ook het gezellige Hippolytushoef heeft werkelijk een sfeer die nog het beste te vergelijken is met de hoofdkernen op Vlieland, Texel en Terschelling. Wat echter ontbreekt zijn stranden en, inderdaad, omringend water. Als het aan de gemeente ligt, komt daar echter verandering in: Wieringen moet weer een 'echt' eiland worden. Het gemeentebestuur is daarom met een opzienbarend plan gekomen om een zogenaamd Wieringerrandmeer aan te leggen. Hierbij wordt een deel van de Wieringermeer onder water gezet om zo een echt eilandgevoel te creëren. Behalve uit toeristisch oogpunt is het aan te leggen meer ook van belang voor de versterking van de ecologische hoofdstructuur en de waterhuishouding. Tegenargumenten zijn er natuurlijk ook en komen vooral van de buurgemeente Wieringermeer. De Vries: "Er wordt bezwaar gemaakt tegen het feit dat landbouwgrond en enkele boerderijen verloren zullen gaan. Bovendien speelt er ook een emotioneel argument mee. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog hebben de Duitsers de toen net drooggemalen Wieringermeer weer onder water gezet".

Niet alleen het eilandkarakter, ook het vikingkarakter moet de komende jaren beter benut worden om Wieringen als toeristische bestemming aantrekkelijker te maken. Er zijn ambitieuze plannen om op de Afsluitdijk een groot informatiecentrum te maken: de Poort van Holland. Hier moeten twee torens van ongeveer

	Urk	Wieringen
Oppervlakte (alleen land) in vierkante kilometers	7	27
aantal woonkernen	1	6
Aantal inwoners in 1980	10.187	8.049
Aantal inwoners in 1999	15.451	8.343
Bevolkingstoename 1980-1999	51 procent	4 procent
Gemiddelde aantal inwoners per vierkante kilometer 1999	2.282	312
Aantal woningen 1999	4.281	3.511
Gemiddelde woningbezetting	3,6	2,4
Percentage allochtonen	1,3	2,5
Percentage bevolking onder 20 jaar	44	24
Percentage bevolking boven 45 jaar	21	43

Statistieken

De voormalige eilanden Urk en Wieringen vertonen ook op statistisch gebied grote verschillen. Urk kan getypeerd worden als een kleine, dichtbevolkte, snelgroeiende gemeente met een zeer jonge bevolkingsopbouw. Bijna de helft van de bevolking is onder de twintig jaar (Nederland totaal: 25 procent). Het aantal woningen neemt in rap tempo toe. Wieringen – dat vier maal groter is dan Urk – vertoont daarentegen trekken van een stagnerende plattelandsgemeente. De bevolkingsomvang is sinds lange tijd gestabiliseerd en de woningvoorraad is slechts zeer licht toegenomen. De leeftijdsopbouw van de gemeente Wieringen en de gemeente Urk is bijna tegenovergesteld aan elkaar.

veertig meter hoog verrijzen met een boog er tussenin. In dit gebouw zullen dan voorzieningen als de VVV, een waddeninformatiecentrum en het huidige museum 'Huis van de Aarde' ondergebracht worden. Bert de Vries is gematigd positief over de plannen, maar vraagt zich wel af of de schaal van het project aansluit bij het kleinschalige karakter van Wieringen. Bovendien is lang niet zeker dat met een dergelijk gebouw op de doorgaande route langs de Afsluitdijk het aantal toeristen op Wieringen sterk zal toenemen. De Vries denkt dat een kleinschaliger aanpak beter werkt. "Ik zie de toekomst van Wieringen als toeristisch gebied vooral in het verder ontwikkelen van de extensieve recreatie, het versterken van natuurgebieden en het beter benutten van het eilandkarakter, bijvoorbeeld door de aanleg van het Wieringerrandmeer". Met het oog op diversificatie van de economie, die nu nog vooral gericht is op landbouw en visserij, zijn de nieuwe mogelijkheden in toerisme interessant.

Bij het ruimtelijk beleid van Urk wordt veel minder teruggegrepen naar het eilandverleden. De bevolkingsgroei van twee procent per jaar moet in een constante stroom van nieuwbouw opgevangen worden. In de speciale toekomstuitgave van de Urker krant ter gelegenheid van de millenniumwisseling mijmeren Urkers over de toekomst. De mogelijkheid om op eilanden in het IJsselmeer te bouwen wordt meer dan eens genoemd. Het gemeentelijk beleid

spreekt andere taal. Buitendijks bouwen wordt door Provincie en Rijk te gevaarlijk geacht. Bovendien is het te duur en zorgt alleen al de zogenaamde Vogelrichtlijn ervoor dat nieuwe wooneilanden voor de Urker kust de status van natte droom niet zullen ontstijgen. Nieuwe grenswijzigingen met de Noordoostpolder zijn voorlopig de enige oplossing. Op 1 januari 2001 is het weer zover: het grondgebied van de gemeente zal dan opnieuw worden uitgebreid. En er is bestuurlijke overeenstemming over uitbreiding van het grondgebied waarmee de woningbouw van Urk (niet meer, zoals vroeger, in een dichtheid van honderd huizen per hectare, maar in ruime wijken van twintig woningen per hectare) de eerstkomende dertig jaar vooruit moet kunnen. De contouren van het oude eiland zijn al lang geleden overschreden. Er is dan ook geen sprake van randmeerpunten om het eiland beter zichtbaar te maken of zelfs in ere te herstellen. Wie op Urk een ommetje wil maken rond het oude eiland moet aan de landzijde op zoek gaan naar een palenscherp dat als markering van het Zuiderzeeverleden is aangebracht.

* Redactie AGORA.